

programový požadavek volného verše, k jehož teoretickému obhájení i praktické realizaci sám podstatnou měrou přispěl. Z myšlenkových popudů, ostatně značně různorodých, jež se tu setkávají, jej inspiroval především bergsonismus (vedle staršího vztahu k filozofii Nietzsche a Schopenhauerově) svou představou tvořivého duchovního proudu a svým důsledným dualismem. Prakticky nedotčen zůstal Theer civilní a civilizační, a zejména kolektivistickou tendencí předválečné moderny. Motivicky čerpá i nadále hlavně ze světa antiky a křesťanství a jeho obraznost, usilující o dynamiku, dramaticčnost a strohou výraznost, se stále pohybuje – v souladu s tematickým zaměřením jeho poezie – více v oblasti obecných symbolů, zprostředkujících vnitřní postoje a metafyzické pojmy, než v rovině konkrétní předmětnosti.

I jejvýraznějším pokusem o objektivaci básníkovy zápasu o svobodu ducha je dramatická báseň *Faethón* (prem. 1917). Faethónova vzpoura proti bohům je obrazem titánského odboje proti danému řádu tohoto světa, symbolem odvěkého lidského snu o svobodě, vždy znovu ztroskotávajícího. Patos odboje, pochopený v dobovém kontextu první světové války velmi aktuálně, vychází i tady ze základní idealistické, voluntaristické koncepce, v jejímž duchu básník interpretuje antický motiv jako zápas svobodné vůle s mechanickými hmotnými silami. Přesto naznačilo toto dílo, kterým se Theer poprvé dostal z uzavřeného kruhu zápasů a svárů ryze subjektivních, nové možnosti tvorby; ty mu však bylo odepřeno realizovat.

Anna Maria Tilschová

/ 1873 - 1957 /

Prozaička, přední představitelka mladší vlny české realistické prózy prvních desetiletí našeho století, která je soustředěna k zobrazení soudobého měšťanstva a narůstajících rozporů uvnitř buržoazní společnosti. Od obrazu „starých rodin“, na jejichž sociálním a mravním rozkladu analyzuje úpadek celé třídy, dospívá Tilschová postupně k zobrazení zápasu o překonání individualistického životního postoje vnitřním mravním přerodem a k zobrazení lidové kolektivity jako nositele sociální obrody.

A. M. Tilschová se narodila 11. 11. 1873 v Praze. Vystudovala Vyšší dívčí školu a pak navštěvovala jako mimořádná posluchačka filozofickou fakultu v Praze. Většinu svého života strávila v rodném městě, odkud podnikla několik zahraničních cest po Evropě i do USA. Ve 20. letech krátce redigovala ženské časopisy *Lada* a *Nová žena* a sociálně demokratické *Pestré květy*. Před druhou světovou válkou byla též předsedkyní Penklubu.

Tilschová vyšla z prostředí pražské měšťanské inteligence, blízké realistic-kému hnutí; její otec byl zámožný advokát, její manžel, bratranec Emanuel Tilsch, byl profesorem na právnické fakultě Karlovy univerzity a náležel k okruhu realistických vědců kolem Jaroslava Golla. Její literární orientace byla ovlivněna kulturním a myšlenkovým ovzduším kolem realistického hnutí, v jehož Besedách Času na počátku století debutovala (pod pseudonymem Anna Maria), i hlavními proudy soudobého realistického románu evropského, zejména ruského, francouzského a anglického. Význačným činitelem v její tvorbě byl i úzký kontakt s mladým výtvarným hnutím, jehož střediskem se na konci století stal spolek Mánes a jeho Volné směry a z něhož jí byl nejbližší nejvýznamnější český impresionista Antonín Slavíček. Základním materiálem její tvorby byla osobní zkušenost z prostředí staré měšťanské rodiny, zejména její intelektuální vrstvy, z níž pocházela, a námnoze i konkrétní osudy jejích příslušníků; sebevražda manžela a později i bratra byla pro ni osudným zážitkem, jenž urychlil její umělecké vyzrání a do značné míry i spoluurčil její tvůrčí zaměření. Za mnohostranné, bohaté dílo byla r. 1947 jmenována národní umělkyní. Zemřela 18. 6. 1957 na Dobříši.

Prozaické dílo A. M. Tilschové je typickým projevem vývojových proměn naší realistické prózy před první světovou válkou, kdy se její pozornost přesouvá z vesnice na moderní velkoměstskou společnost, na její utváření, postupující diferenciaci a narůstání hlubokých vnitřních rozporů. Tato próza již podrobuje kritické analýze třídu, kterou sotva po půlstoletí od nastoupení cesty za hospodářskou a politickou mocí vidí na prahu rozkladu, neschopnou tvorby skutečných životních hodnot. Právě tento zřetel, jímž se realistická sociální próza předválečná stýká s poválečnou socialisticky orientovanou tvorbou, vnáší do obrazu české měšťanské společnosti Tilschová; jím zároveň překračuje úzkou koncepci naturalistického determinismu, jenž ovlivnil její počáteční dílo. Ideál tvořivé životní aktivity, již člověk realizuje své lidství a pro niž je třeba vydobýt nový sociální prostor, vytváří v jejím díle postupně protiváhu osudům lidí drčených společenským mechanismem a deformovaných neproduktivním životním stylem, protiváhu postavám zajatým v začarovaném kruhu sobectví, cizoty, skepse a rezignace i tragickým příběhům marných vzpour a ztrát životní energie.

Podobně jako jiné epikové měšťanské společnosti této doby zvolila Tilschová pro své ústřední téma formu rodového nebo rodinného románu, v němž na příbězích dvou generací „starých rodin“ analyzuje sociální i mravní rozklad měšťanské vrstvy i individuální pokusy o revoltu a překonání dané sociální determinace. K ústřednímu tematickému okruhu „starých rodin“ se úzce váže i druhá řada románů z prostředí uměleckého a vědeckého; s prvním okruhem je spojuje důvěrná autorčina znalost prostředí, volba psychických i sociálních typů i pojetí ústředního morálního konfliktu. Syžetem i uměleckou realizací vybočuje z této linie román z proletářského prostředí Ostravska *Haldy*. Haldy vnáší do umělecké metody

Tilschové, budované dotud na individuální psychologické kresbě, nový prvek: široký záběr sociální a vzrůstající pozornost k historické fakticitě a dokumentárnosti.

Knižně debutovala Tilschová už na počátku století dvěma svazky drobných impresionistických obrázků a žánrových povídek (*Sedmnáct povídek*, 1904; *Na horách*, 1905). Pozornost však vyvolal teprve první román *Fany* (1915), jenž již v jádře obsahuje základní téma jejího románového díla: v příběhu měšťanské dívky, dospívající uprostřed citového chladu a cizoty a odsouzené k prázdnému a neplodnému životu, z něhož nakonec hledá východisko v sebeobětování pro záchranu rodinného majetku a v lásce k cizím dětem, vykreslila poprvé prostředí staré měšťanské rodiny, hluboce poznamenané nezadržitelným hospodářským úpadkem i rozkladem citových vztahů. K vrcholu dovádí toto své téma už v díle následujícím, v dvojdílném románu *Stará rodina* (1916) a *Synové* (1918). Osudy podnikatelské rodiny Kučerů – otce, který založil rodinné jmění, a čtyř synů, kteří je postupně promrhají – jsou poznamenány stejnou atmosférou prázdnoty a marnosti, rozpadem někdejších rodinných vazeb a ochromením životní aktivity, jak je autorka zachytila už ve *Fany*. Na rozdíl od její tendence k žánrové drobnokresbě i od jejího smírného zakončení je tu však obraz zmaru vystupňován až k pochmurné monumentálnosti. Autorka jí dosahuje příznačným malířským viděním a současně i přesnou a hlubokou analýzou psychologickou a sociologickou, kterou překonává žánrovost i dojmovost prvních prací. V otci Kučerovi a jeho čtyřech synech vytvořila Tilschová pět výrazně rozlišených typů. Demonstrovala na nich rozdíl mezi generací otců-gründerů a generací synů, ztělesňujících úpadek rodu i třídy, a zároveň konkrétně analyzovala jednotlivé příznaky tohoto úpadku: bezohledné kořistnictví, které už nedovede vytvářet hodnoty, ale parazituje na cizí práci; prázdnotu požívačností; slabošství a změkčilost, vystupňované až do patologické podoby; a konečně – u nejkladnější ze všech postav, nejstaršího syna Karla – neschopnost nalézt pozitivní smysl života, překonat hluboce prožívaný nihilismus a skepsi, jež deformují a nakonec rozvracejí i jeho citový život.

Svět „starých rodin“ zůstává ústředním tématem Tilschové i v několika souběžných svazcích povídek (*Hříšnice a jiná próza*, 1918; *Město*, 1919; *Hoře z lásky*, 1921, aj.). Manželství bez lásky, rozbité rodiny, city zrazované i cynicky zneužitě, kontrast společenského pozlátka a vnitřní prázdnoty, marné a zmařené životy – to jsou základní situace, do nichž se autorce soustřeďuje kritický obraz měšťanské vrstvy a celé epochy poznamenané jejím životním stylem, jejím pojetím hodnot. Z téhož prostředí těží Tilschová i svůj další román *Dědicové* (1924), kterým myšlenkově navazuje na závěr románu *Synové*. Znovu se tu vrací základní situace, rozpad přední pražské rodiny i jeho typičtí aktéři, mezi nimiž hlavní hrdina – podobně jako Karel Kučera v předchozím románu – poznává pod vlivem těžkých zkušeností vojáka celou bídu sobectví a planého života, kterým žije jeho

třída. Ale zatímco Karel se vymyká svému prostředí právě jen tímto poznáním, aniž má dost síly překonat osudné dědictví slabosti a osamělosti, Jan Zloch se vědomě rozchází s bohatou rodinou i s celou společenskou vrstvou, z níž vyšel: silný milostný vztah i nalezená radost z práce mu umožňují navázat nové sociální kontakty s prostými lidmi a zároveň podstatně proměňují i jeho vztah ke světu. Další variantu tématu „starých rodin“ vytvořila Tilschová později v generačním románu *Matky a dcery* (1935), v němž ožívají dějové motivy i lidské typy jejich předchozích románových prací.

Druhý románový okruh A. M. Tilschové se soustřeďuje k prostředí uměleckému a vědeckému. První z těchto prací – dvojdílný román *Vykoupení* (1923) – představuje rovněž hledání cesty ze světa sobectví a vnitřní osamělosti k zhodnocení smysluplnosti lidské existence. I když *Vykoupení* není životopisným románem v pravém slova smyslu, inspirovala se v něm autorka konkrétním uměleckým osudem – tvůrčím typem a životní tragikou malíře Antonína Slavička. V hlavní postavě vytvořila Tilschová svůj první silný a životný typ plebejce a bytostného nonkonformisty, jehož lidská i tvůrčí opravdovost vede k trvalému konfliktu se společenskými i uměleckými konvencemi a který i po oficiálním uznání zůstává „rebelem proti uhlazené společnosti“. Je to typ instinktivního a impulsivního umělce, jenž hluboce nedůvěřuje estétství a „teoriím“ vůbec, vášnivě miluje život, a zároveň je tragicky oslabován nedůvěrou ve své schopnosti i citovou osamělostí ve chvílích krize. Sebevražda, již se uzavírá osud Franty Laciny, otvírá však cestu k sebepoznání a k vnitřnímu přerodu malířově ženě Maryně, které silácká pýcha a neschopnost porozumění nejen bránily podepřít muže, ale postupně jí odcizily i vlastní děti; teprve bolest, pokora a chápavá a odpouštějící láska přinášejí vykoupení a smír. Volbou ústředního hrdiny a soustředěním pozornosti k problematice tvůrčí osobnosti a etiky umělecké tvorby, ale i šíře pojatou polemikou s individualistickým sobectvím řadí se *Vykoupení* k vlně válečných a poválečných románů, jež ke kritice mravní krize individualistického životního postoje a k zpodobení zápasu o jeho překonání volí náměty z uměleckého a intelektuálního světa (Benešová: *Člověk*; Olbracht: *Podivné přátelství herce Jesenia*, aj.).

Morální problematiku intelektuální tvorby řeší Tilschová i v románu z univerzitního prostředí *Alma mater* (1933). Mravní konflikt lidské opravdovosti a odpovědnosti s bezohledným egoismem je tu zpodoben ve střetnutí dvou kontrastních typů měšťanských intelektuálů-lékařů. Autorka se jimi opět obrací k prostředí „starých rodin“, na rozdíl od svých prvních románů však směřuje – jako ve většině pozdních prací počínajíc *Haldami* – k širší, historicky založené kresbě prostředí, zabydleného početnými postavami, i k bohatému ději s proměnlivou scénérií. Do uměleckého a lékařského prostředí se Tilschová vrací ještě několikrát. Z prvního výtěžila např. příběh chudého malíře, umístěný znovu na Slavičkovu Vysočinu, *Tři křtíže* (1940), a zejména životopisný román *Orlí hnízdo* (1942), věnovaný

rodině Mánesů, především Josefu Mánesovi a jeho současníkům; k postavám lékařů se soustřeďuje v románu *U modrého kohouta* (1937) a *Návrat* (1945).

Zvláštní místo zaujímá v tvorbě A. M. Tilschové rozsáhlý sociální román *Haldy* (1927), kterým se uzavírá umělecky nejplodnější etapa její tvorby, započatá Starou rodinou. Autorka tu poprvé pronikla do prostředí proletariátu, do sociálně, politicky i národnostně zjitřené atmosféry Ostravska. V širokém, mnohahproudém obraze, sledujícím současně několik dějových pásem a střídajícím v proměnlivém sledu postavy i scenérie, zachytila elementární sociální pohyb, v němž se z nesmírné bídy, útlaku a perzekuce rodí živelná vzpoura i socialistické vědomí dělnictva. V celé galerii postav, od generálního ředitele Vítkovických železáren po bláznivého žebráka, mezi nimiž žádná není protagonistou, vyniká zejména kresba různých typů dělníků a žen z lidu reálností pohledu, prostého sentimentality a idealizace, a konkrétností individuálního odstínění. Jednotlivé osudy a příběhy se slévají v obraz živelného davového hnutí, v němž je těžiště i umělecké novum románu. Podrobné studium a znalost nového sociálního prostředí, lokalit, historických faktů, pracovních podmínek v dolech i v hutích, způsobu života i mluvy, charakterizované křížením několika jazykových oblastí – to vše dodává této válečné kronice Ostravska autentičnost dokumentu. Jeho ořesnost je ještě znásobena přízračnou malířskou vidinou kraje postupně devastovaného dravou průmyslovou expanzí a drasticky vyhrocenou kresbou sociálních protikladů. V Haldách se Tilschová nejvíce vzdálila nejen od dosavadní linie své tvorby, ale i od předválečného proudu psychologického realismu, z něhož vyšla a v jehož intencích hledala i ve svém poválečném díle cestu k obrození společnosti v mravním přerodu jedince. Jsou však zároveň logickým dovršením jejího vývoje, jenž je svým způsobem dobově příznačný: dokumentují autorčinu cestu od analýzy sociálního a mravního rozkladu měšťanstva k hledání nového nositele pozitivní sociální aktivity a k jeho nalezení v lidovém, proletářském kolektivu.

Karel Toman

/ 1877 - 1946 /

Lyrický básník, příslušník generace z počátku století; zhuštěnou, zpěvnou formou vyjádřil konflikty člověka, vymaňujícího se z vazeb tradiční společnosti a usilujícího najít a upevnit nový kontakt s širokým národním a lidovým kolektivem. Tomanova tvorba shrnuje zkušenosti ze soudobých převratných společenských procesů (sociální hnutí, světová válka, revoluce) v prostých a významově bohatých symbolech a tvarové hledání spojuje s navázáním na klasickou českou poezii i lidovou tvorbu.